

RŪTA SMAŽINIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Lietuvos kariuomenės bibliotekos (1921–1940) dokumentinis paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje

Anotacija. Straipsnyje, remiantis archyviniais šaltiniais, bandoma nustatyti Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondo dydį Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Empiriniai duomenys buvo renkami Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomose Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo inventoriaus knygose, panaudojant imties dydžio skaičiuoklės programą „Creative Research Systems“ ir atsitiktinių skaičių generatorių „Stat Trek“. Duomenų analizei panaudotas bibliografinis tyrimo metodas. Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondas ir jo saugojimo vieta iki šiol nebuvo tyrinėti. **Esminiai žodžiai:** Lietuvos kariuomenės biblioteka; Aleksandras Ružancovas; bibliotekos fondo pertvarka; paveldo sklaida.

Ivadas. Istorinių kataklizmų verpetuose griuvo valstybės ir jų sienos, buvo naikinamas kultūros paveldas. Tokio likimo neišvengė ir jį saugojusios Lietuvos atminties institucijos. Didžiulės ir tikslingai sukomplektuotos bibliotekos, 1940 m. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, buvo nacionalizuotos ir perduotos ar išdalintos kitoms įstaigoms. Toks likimas ištiko tarpukariu veikusią Lietuvos kariuomenės biblioteką.

1918 m. atkūrus Nepriklausomybę, kraštui grėsė pavojus, ir jauna Lietuvos valstybė visomis išgalėmis siekė apsiginti. Lietuvos kariuomenė kvietė į savo gretas savanorius, buvo paskelbta naujokų ir karininkų mobilizacija. Į kariuomenę atėję vyrai dažnai nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Lietuvos kariuomenė ėmėsi šviečiamojo darbo. Ji ne tik gynė kraštą, bet dar ir tapo didele tautos mokykla. 1921 m. įsteigta Lietuvos kariuomenės biblioteka rūpinosi kareivių švietimu, lietuvybės diegimu ir puoselėjimu. Lietuvos kariuomenės biblioteka (1921 m. įsteigta biblioteka vadinosi Krašto apsaugos ministerijos Karo mokslo skyriaus biblioteka, 1923–1935 m. – Centrine kariuomenės biblioteka, 1935–1940 m. – Lietuvos kariuomenės biblioteka [34]), gyvavusi 1921–1940 metais, išaugo į rimtą, gerai sutvarkytą pavyzdinę instituciją, turinčią tinklą visoje Lietuvoje ir teikusią paslaugas kariuomenei, o per ją lavinusiai ir visuomenei. 1939 m. duomenimis, Lietuvos kariuomenės biblioteka turėjo 25 tūkst. tomų spaudinių [1]. 1940 m. Lietuvos kariuomenės biblioteka buvo panaikinta.

Žinoma, kad Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentinis paveldas 1940 m. buvo perduotas Lituanistikos institutui [26]. 1941 m. institutas buvo pertvarkytas į Lietuvos TSR mokslų akademiją. Lituanistikos instituto centrinė biblioteka tapo Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrine biblioteka [31]. Duomenų, kad Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentinis paveldas buvo perduotas kitoms institucijoms, nėra. Prasidėjęs Antrasis pasaulinis

karas, sovietinė okupacija ir jos pasekmės galėjo turėti poveikį bibliotekos dokumentinio paveldo išlikimui.

Šio straipsnio tikslas – bandyti nustatyti Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondo dydį Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Straipsnio objektas – Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondas Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje. Straipsnio uždaviniai: atskleisti Lietuvos kariuomenės bibliotekos veiklą ir jos dokumentų fondo formavimo gaires; remiantis archyviniais šaltiniais, bandyti nustatyti Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondą.

Apie Lietuvos kariuomenės biblioteką ir jos veiklą tam tikrų žinių galima rasti periodinėje tarpukario Lietuvos spaudoje, teminėse ir informacinio-pažintinio pobūdžio enciklopedijose bei žinynuose. Ši tema labai dažnai tik probėgšmais liečiama autorių, kurie rašo apie Lietuvos kariuomenę ir jos istoriją. Dažniausiai Lietuvos kariuomenės biblioteka yra minima kaip viena iš sudėtinių Lietuvos kariuomenės dalių.

1921–1940 m. periodinėje spaudoje galima rasti nemažai žinučių apie biblioteką: savaitraštyje *Karys*, karininkų laikraštyje *Kardas*, žurnale *Mūsų žinynas*, Bibliografijos instituto žurnale *Bibliografijos žinios* bei Šaulių sąjungos žurnale *Trimitas*. Juose apie bibliotekos veiklą ir fondo kaitą, skaitytojus bei kitus statistinius duomenis tarpukario Lietuvos visuomenei teikė Lietuvos kariuomenės bibliotekos viršininkas majoras Aleksandras Ružancovas. Jis spaudoje skelbė ne tik statistinius duomenis, bet ir apžvelgė Lietuvos kariuomenės bibliotekos steigimo ypatumus bei bendrą jos būklę [38].

Apie Lietuvos kariuomenės biblioteką: jos istoriją, struktūrą, darbo organizavimą bei vadovo A. Ružancovo veiklą 1934 m. Varšuvoje išleistoje studijoje apie mokslą Lietuvoje rašė kultūros istorikas ir bibliotekininkas Mykolas Eustachijus Brenšteinas (Michał Eustachy Brensztein) [4]. Studijoje pateikiami įvairių metų Lietuvos kariuomenės bibliotekos statistiniai duomenys.

Rašant šį straipsnį, ypač pravertė 2009 m. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos išleista bibliografijos rodyklė *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka: paveldas ir raida, 1557–2007* [27], kurią sudarė Elena Stasiukaitienė. Joje surinkta išsami bibliografinė medžiaga apie Lietuvos kariuomenės biblioteką, kurios fondas ar jo saugojimo vieta iki šiol nebuvo tyrinėti.

Empiriniai duomenys apie Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondą šiam straipsniui buvo renkami iš Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomų Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo inventoriaus knygų [6]. Įrašai jose daryti 1922–1939 metais.

Lietuvos kariuomenės bibliotekos steigimo būtinybė ir veiklos pradžia. 1918 m. lapkričio 23 d. atkurta Lietuvos kariuomenė kvietė į savo gretas savanorius, iškilus okupavimo grėsmei buvo paskelbta naujokų ir karininkų mobilizacija. Pirmųjų kovų metu Lietuvos kariuomenę sudarė apie 25 tūkst. karių, po mobilizacijos jos skaičius išaugo iki 40 600 [45, 20]. Kraštui grėsė pavojus, ir jauna Lietuvos valstybė siekė apsiginti. Vyko kovos, ir kiekvienas karėvis buvo svarbus. „Stojant kariuomenėn [...] nebuvo reikalaujama jokio mokslo cenzo – by tik jis būtų pasiryžęs ginti tėvynę nuo priešų“ [19, 340]. Todėl į Lietuvos kariuomenės dalinius pakliūdavo skirtingo išsilavinimo šauktiniai: analfabetai; mokantieji tik skaityti; mokantieji skaityti ir rašyti, bet nelankę mokyklos; baigę pradžios ir aukštesniąsias mokyklas ar tik jas lankę; nemokantys lietuvių kalbos [44, 354]. Karininkai dažniausiai buvo parengti carinės Rusijos karo mokyklose ir gerai nemokėjo lietuvių kalbos, nepažino krašto geografijos ir istorijos [19, 367]. Šiai būklei pakeisti 1919 m. Kaune buvo įsteigta Karo mokykla, kuri rengė karininkus Lietuvos kariuomenei. Tolesniam karininkų lavinimui ir kvalifikacijos kėlimui 1922 m. buvo įsteigti Aukštieji karininkų ir Aukštieji karo technikos kursai [2].

1922 m. Vaclovas Biržiška, remdamasis užsienio šalių kariuomenių pavyzdžiais, karo mokslo ir istorijos žurnale *Mūsų žinynas* rašė, kad karių mokymui ir lavinimui reikalingas ne tik aktyvi fizinė veikla, bet ir mokslas. Jis suprato, kad kariuomenė nėra švietimo įstaiga, tačiau ir ji gali rengti kursus, steigti bibliotekėles. Straipsnyje V. Biržiška teigė, kad atsakomybę už kareivių švietimą turi prisiimti karininkai ir bibliotekėlėse dirbantys bibliotekininkai. Šiai veiklai V. Biržiška rekomendavo ypač atidžiai parinkti literatūrą [3].

1920 m. kovo 1 d. buvo išleistas Lietuvos kariuomenės vado įsakymas, kuriame liepta rūpintis kariuomenės kultūros ir švietimo darbu, taip pat steigti kareivių knygynėlius daliniuose [38, 2]. Be to, daliniams buvo perkami ir siunčiami vadovėliai, kitos mokymo priemonės [12, 358]. Lietuvos kariuomenė ėmėsi šviečiamojo darbo. Šio darbo pradžia buvo sunki, nes vyko karo veiksmai, ir kareivių švietimas buvo nukeliamas į antrą planą, pirmenybė teikta karo dalykų mokymui. Be to, karininkai neskyrė tam ypatingo dėmesio, kartais trūko išmanymo bei paskatos. Dažnai į šį darbą buvo žiūrima pro pirštus [12, 362].

Kuriantis Lietuvos kariuomenei, jos skyriuose ir dalyse po truputį pradėjo kauptis įvairaus pobūdžio profesinė literatūra, rinkti parankinės bibliotekėlės. Jas papildė 1919 m. Krašto apsaugos ministerijos perimtos Kaune buvusios Rusų įgulos karininkų ir puskarininkių bibliotekos (apie 5000 knygų). Tais pačiais metais prie Krašto apsaugos ministerijos buvo įsteigtas Literatūros skyrius, kuris turėjo rūpintis kareivių švietimu ir vykdyti propagandinį darbą [19, 294]. 1920 m. prie Literatūros skyriaus buvo suformuota Kultūros ir švietimo sekcija. Sekcijos vienas iš tikslų buvo siekti, kad kariuomenėje neliktų nė vieno analfabeto [22, 107]. Pradėta steigti kareivių knygynėlius, dalinių bibliotekėles, karininkų bibliotekas, buvo teikiami patarimai kaip įsigyti leidinius.

Susiklosčius tokioms aplinkybėms, 1921 m. buvo įsteigta Krašto apsaugos ministerijos Karo mokslo skyriaus biblioteka [35]. Jos viršininku buvo paskirtas majoras A. Ružancovas [25, 300]. Jis pasižymėjo sumanumu, buvo „pakankamos bibliotekinės erudicijos, turėjo specialių žinių bei interesų“ [49, 28]. Jis profesionaliai komplektavo fondus, parengė ir išleido pirmąjį Lietuvoje spausdintą bibliotekos katalogą [5]. Jau 1922 m. A. Ružancovas kėlė klausimą dėl karininkų bibliotekų steigimo ir karo mokslo literatūros komplektavimo jose [40].

Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondas ir jo likimas. Lietuvos kariuomenės bibliotekos pagrindiniai komplektavimo šaltiniai buvo leidinių pirkimas, privalomasis egzempliorius, mainai ir dovanos. Visos kariuomenės dalys ir įstaigos pagal Krašto apsaugos ministerijos 1924 m. liepos 7 d. įsakymą [20] turėjo siųsti į biblioteką savo leidinius (spausdintų spaustuvėje – 10 egz., litografuotų ir apolagrafuotų – 5 egz., šapirografuotų – 2 egz.). Šis įsakymas įtvirtino Lietuvoje leidžiamos karo literatūros privalomojo egzemplioriaus gavimą. Taip pat bibliotekai visus savo leidinius siuntė Vytauto Didžiojo universitetas.

Nemažai leidinių buvo gaunama per prenumeratą. 1939 m. biblioteka prenumeravo daugiau kaip 120 Lietuvoje ir užsienio šalyse leidžiamų žurnalų [13]. Gauti geresnes prenumeratos sąlygas padėdavo tarpininkai. Pavyzdžiui, Vokietijoje leidžiamo karo mokslo žurnalo *Kriegskunst im Wort und Bild* prenumeratos kaina buvo sumažinta, tarpininkaujant Lietuvos pasiuntinybei Berlyne [32].

Karybos ir istorijos žurnalas *Mūsų žinynas* buvo gaunamas mainų keliu [1]. Jo redakcija bibliotekai perduodavo knygas ir nemokamai gaunamus užsienyje leidžiamus žurnalus. 1923–1930 m. žurnalo redakcija perdavė 384 tomus knygų ir 398 tomus žurnalų [39, 550]. Kariuomenės bibliotekas rėmė įvairios valstybinės bei komercinės institucijos: Žemės ūkio rūmai, Žemės ūkio ministerija, Prancūzijos vyriausybė [42, 20]. Periodinėje spaudoje Lietuvos visuomenė buvo raginama karinėms bibliotekoms dovanoti knygas ir laikraščių prenumeratą [35, 477]. Šiuo veiksmu

buvo siekiama suartinti kariuomenę ir visuomenę, skatinti bendradarbiavimą. Krašto apsaugos ministerijos įstaigų tarnybinėms bibliotekoms pagal „Kariuomenės bibliotekos taisyklės“ buvo privaloma kiekvienais metais tikrinti savo fondus ir mažai naudojamus leidinius perduoti Lietuvos kariuomenės bibliotekai [15, 27].

Bibliotekos fondo komplektavimas (gautų leidinių apskaita, leidinių žymėjimas) buvo reglamentuotas Krašto apsaugos ministerijos [18, 280–288]. Tadas Adomonis *Karyje* aprašo leidinių įsigijimo tvarką: „iš dienos dienon, tarnybos ir netarnybos metu, bibliotekos viršininkui tenka žiūrinėti įvairių vietos ir užsienio žurnalų skelbimus, recenzijas, įkištus į knygas skelbimų lapelius, visų tų kraštų, iš kurių perkamos knygos, leidyklų katalogus, biuletenius“ [1]. Šitaip buvo atrenkamos knygos, o jų vertė nustatoma pagal knygos autorių, antraštę, leidyklą ar bibliotekiniško nuojautą. Toliau straipsnio autorius žingsnis po žingsnio aprašo knygų užsakymą, sąskaitų tvarkymą, knygų inventorinimą, šifravimą, katalogavimą, kortelių katalogo pildymą. 1939 m. *Bibliografijos žiniose* A. Ružancovas pataria kitoms bibliotekoms, kad prieš užsakant ar perkant knygas, užsakymų registravimui geriausia naudotis užsakymų kortelėmis [37, 91]. Jis pastebi, kad Lietuvos kariuomenės bibliotekai perkant per metus apie 1 000 tomų knygų, užsakymų kortelės padeda dirbti su knygynais ir, esant reikalui, atsisakyti prastai dirbančių knygų tiekėjų paslaugų. Kartais leidinių komplektavimas sutrikdavo dėl tam tikrų aplinkybių, kurių nebuvo negalima kontroliuoti. Pavyzdžiui, 1939 m. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, sutriko periodinių leidinių siuntimas iš Lenkijos, Sovietų Sąjungos ir Vakarų Europos [14].

Kadangi pagal 1923 m. paskelbtus Kariuomenės bibliotekų organizacijos nuostatus Lietuvos kariuomenės biblioteka tapo centrine kariuomenės bibliotekų tinklo biblioteka, ji aprūpindavo karine literatūra karo apygardų, pulkų karininkų bibliotekas. 1925 m. *Karde* rašoma [16], kad buvo išsiųsti šie leidiniai: *Vojna i mir* [52], *Militaru rakstu krajums* [29], *Saper i inžynier wojskowy* [41] ir kt.

Kariuomenės štabas 1935 m. patvirtintose „Kariuomenės bibliotekos taisyklėse“ [15] apibrėžė pagrindinius bibliotekos tikslus ir funkcijas. Kariuomenės biblioteka turėjo aptarnauti kariuomenę, jos fondas buvo skirtas mokslo ir studijų tikslams.

1940 m. Sovietų Sąjungai užėmus Lietuvą, Lietuvos kariuomenės biblioteka buvo panaikinta, o jos fondas išgabentas į Vilnių. Didžioji dalis bibliotekos fondo pateko į Lituaniistikos institutą. Pastarasis buvo įsteigtas 1938 m. pabaigoje Kaune ir numatytas kaip pradinė institucija prieš įsteigiant Mokslų akademiją. 1940 m. Lituaniistikos institutas buvo perkeltas į Vilnių. Jo darbuotojai rūpinosi išblaškytų kultūrinių vertybių Rusijoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje grąžinimu. Tais pačiais metais Lituaniistikos instituto direktorius Mykolas Biržiška pateikė projektą, kuriame buvo numatyta institutui perduoti Lietuvių mokslo draugijos ir kitų panaikintų organizacijų bibliotekas, taip pat archyvus ir muziejus. Lituaniistikos institutas turėjo tapti svarbiausiu Lietuvos mokslo centru [24, 65]. 1940 m. rugsėjo 1 d. Institutui buvo perduota Valstybinė Vrublevskių biblioteka. Ji tapo Lituaniistikos instituto centrine biblioteka [31].

1940 m. gruodžio 20 d. Lituaniistikos instituto direktoriaus Vinco Krėvės-Mickevičiaus sudaryta komisija (spaudinių konservatorius A. Ružancovas, kataloguotojas Jonas Matusas ir bibliotekininkė Ona Pšiluskaitė) Institutui perdavė Lietuvos kariuomenės bibliotekos spaudinių fondą [26]. Lituaniistikos institute buvo ketinama įsteigti Karo mokslo skyrių, kurio pagrindą sudarytų iš šios bibliotekos perimtas spaudinių fondas. Tačiau 1941 m. Institutas buvo pertvarkytas į Lietuvos TSR mokslų akademiją. Lituaniistikos instituto centrinė biblioteka tapo Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrine biblioteka [31]. Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondas kartu su kitų bibliotekų fondais (Valstybinės Vrublevskių, Vilniaus mokslo bičiulių draugijos), priklausiusiais Institutui, atiteko Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinei bibliotekai. Jos darbą nutraukė 1941 m. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas. 1943 m. nacių valdžia Biblioteką uždarė.

Pasibaigus karui, 1944 m. rugpjūtį [27, 12], Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka atnaujino darbą. Tais pačiais metais Lietuvoje pradėjo veikti Glavlitas¹. Prasidėjo negailestingi knygų naikinimo ir bibliotekų fondų valymo darbai. 1945 m. pradėtos naikinti tarpukario Lietuvoje išleistos knygos. Didžiosiose Lietuvos bibliotekose pradėta steigti specialiuosius fondus, kuriuose buvo saugomi visuomenei neprieinami leidiniai (tokių leidinių kotelės iš bibliotekos katalogų būdavo pašalinamos). 1945 m. balandžio 12 d. Lietuvos TSR mokslų akademijos Prezidiumo nutarimu buvo patvirtinta nauja Bibliotekos struktūra, kurioje numatytas Specialusis knygų fondo skyrius [47]. Pasak Valerijos Vilnonytės, specialieji fondai bibliotekose ėmė kurtis 1946 m. pabaigoje [48, 38] ir į juos pateko tik labai nedidelė tuo metu išimtų leidinių dalis. Kurie į Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinę biblioteką įlietu bibliotekų fondai buvo perkelti į Specialųjį fondą ar buvo kitaip sunaikinti, nėra plačiau tirta ir rašyta, todėl tolesnis Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo likimas neišskus.

Lietuvos kariuomenės bibliotekos paveldo sklaida: tyrimas. Jam keliami tokie uždaviniai: išsiaiškinti, kokia dalis dokumentinio paveldo šiuo metu saugoma Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje; nustatyti, kuriuose Bibliotekos fonduose saugomi Lietuvos kariuomenės bibliotekos leidiniai. Siekiant išsiaiškinti, kokia Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondo dalis išlikusi Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje, buvo atliktas archyvinis tyrimas – išnagrinėtos Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo inventoriaus knygos (15 knygų, saugomų Bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde F75 4–5, 68–69, 215–220, 224–227, 229–231) [6; 17].

Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde saugomose Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo inventoriaus knygose užregistruota 24 986 egzempliorių knygų ir periodinių leidinių. Pirmoji Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo inventoriaus knyga pradėta pildyti 1922 m. rugsėjo 20, o paskutinis įrašas padarytas 1939 m. kovo 2 dieną. Inventoriaus knyga apima tokius vienetinės apskaitos dalykus: data; knygos eilės nr.; formatas ir nr.; autorius; knygos pavadinimas; leidinys: kieno (leidėjas), vieta ir metai, kuris (egzempliorius); vertimas; kiek puslapių; viršelis; pastaba.

Siekiant nustatyti Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentinio fondo dydį Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje, buvo panaudotas bibliografinis tyrimo metodas. Nagrinėjamas objektas yra Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo inventoriaus knygų įrašai – įregistruoti leidinių egzemplioriai. Kadangi knygose registruotų dokumentų yra labai daug (24 986 įrašai), tyrimo imčiai nustatyti buvo pasirinkta atsitiktinė atranka. Imties dydžiui apskaičiuoti buvo panaudota programa „Creative Research Systems“ [8], kuria parenkama atsitiktinė generalinės aibės elementų dalis. Tyrimo generalinė aibė yra 24 986 įrašai; esant 95 proc. tikslumui ir 5 proc. paklaidai programa atrinko 378 tyrimo vienetus, kurie gali atstovauti generalinei visumai. Kiekvienam atrinktam analizės vienetai buvo suteiktas numeris. Siekiant išvengti tyrimo aibės atrankos subjektyvumo, buvo panaudotas atsitiktinių skaičių generatorius „Stat Trek“ [43], kuris pagal statistinius algoritmus sudarė atsitiktinių skaičių lentelę.

Tyrimo eiga:

1. Lietuvos kariuomenės bibliotekos inventoriaus knygose pagal atrinktus numerius esančių metaduomenų identifikavimas ir tikslinimas Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos ir užsienio bibliotekų kataloguose;

¹ Vyriausioji literatūros ir leidyklų valdyba karinėms ir valstybinėms paslaptims spaudoje saugoti prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos (rus. *Главное управление по охране государственных тайн в печати*, ГУОГТП (ГУОТ)).

2. metaduomenų formavimas pagal *Tarptautinio standartinio bibliografinio aprašo* (angl. *International Standard Bibliographic description (ISBD)*) standartą [11] ir bibliografinių aprašų sąrašo sudarymas;
3. sąrašo tikrinimas Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos internetiniame, abėcėliniame kortelių ir Atsargos fondo abėcėliniame kortelių kataloguose.

Pagal atsitiktinių skaičių generatoriaus „Stat Trek“ atrinktus numerius peržiūrint ir identifikuojant dokumentus inventorius knygoje, pastebėta, kad tuo metu inventoriant spaudinius, nustatytos tvarkos nebuvo griežtai laikomasi: užpildomos ne visos inventorius knygos skiltys; įrašomi duomenys iš viršelio (nors leidinys turi antraštinį lapą); sudarytojai (redaktoriai) nurodomi kaip autoriai; serijos pavadinimas nurodomas vietoj antraštės; antraštės trumpinamos ir jose naudojamos įvairios santrumpos; nuo 1928 metų, įrašant visus rusų kalba išėjusius dokumentus, vietoj rusiško raidyno imtas naudoti lotyniškas. Kadangi visi įrašai daryti ranka, kartais buvo sunku juos identifikuoti. Į Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo inventorius knygas buvo įtraukiami ir periodiniai leidiniai. Laikraščio metiniam komplektui buvo suteikiamas vienas inventorius numeris. Tačiau žurnalai inventorinti nevienodai: inventorius numeris buvo suteikiamas vienetui, keliems numeriams, pusmečio ar metiniam komplektui.

Buvo identifikuoti 283 monografiniai (283 pavadinimai) ir 96 periodiniai (73 pavadinimai) leidiniai. Kadangi inventorius knygoje periodinių leidinių antraštės kartojasi, skaičiuoti rastų leidinių pavadinimai. Tikslinant Lietuvos kariuomenės bibliotekos inventorius knygoje rastus dokumentų metaduomenis, nepavyko identifikuoti tik vieno įrašo. Be to, keturi egzemplioriai inventorius knygoje buvo pažymėti kaip prarasti. Pastabų skiltyje įrašyta: *Pamesta ... ; Kapitonas Valkūnas įnešė... už pražudytas knygas arba Pil. St. Garbačiausko pamesta. Pinigai įnešti...* Šalia prarastų leidinių inventorius knygos lapuose įklijuoti kvitai, nurodantys, kad pinigai už prarastą leidinį „kaltininko“ sumokėti. Vienas į sąrašą pakliuvęs egzempliorius kaip dubletas buvo perduotas kitai bibliotekai. Tai rodo, kad šios Bibliotekos fondo apskaita buvo vykdoma griežtai ir tvarkingai.

Patikrinus identifikuotų Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondui priklausiusių leidinių sąrašą Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos internetiniame, abėcėliniame kortelių ir Atsargos fondo abėcėliniame kortelių kataloguose, Pagrindiniame fonde rasti 180 pavadinimų (135 knygos ir 45 periodiniai leidiniai), Atsargos fonde – 71 pavadinimas (57 knygos ir 14 periodinių leidinių). 101 pavadinimo dokumentų (87 knygos ir 14 periodiniai leidiniai) nerasta nei Pagrindiniame, nei Atsargos fonduose (1 ir 2 pav.).

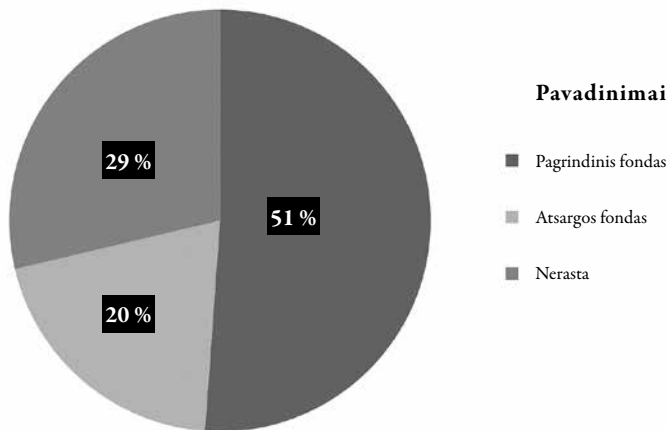
Tyrimas atskleidė, kad nerasta 29 proc. Lietuvos kariuomenės bibliotekai priklausiusių leidinių. Daugiausia nerasta knygų rusų kalba (45 pavad.). Nerastos knygos išleistos 1832–1936 metais. Iš jų galima išskirti leidinius, skirtus topografijai arba žemėlapių sudarymui. Įdomesni dingę leidiniai užsienio kalbomis: Vinstono Spenserio Čerčilio (Winston Spencer Churchill) knygos [7] apie didžiuosius amžininkus vertimas į vokiečių kalbą ir aviacijos specialisto prancūzų generolo Moriso Diuvalio (Maurice Duval) knyga apie karą Ispanijoje [9]. Atidžiau išnagrinėjus dingusių periodinių leidinių sąrašą, galima teigti, kad daugiausia nerasta leidinių užsienio kalbomis: prancūzų [37], čekų [23], vokiečių [31]. Lietuvių kalba nerastas tik šapirografu spausdintas Joniškėlio bataliono kulkosvaidininkų komandos laikraštis *Tėvynės gynėjas* [46].

Atsargos fonde rasta 20 proc. visų ieškotų leidinių. Koku būdu jie pateko į šį fondą, neaišku. Dalis leidinių galėjo būti perkelti iš Bibliotekos Pagrindinio fondo. Daugiausia Atsargos fonde saugoma knygų lenkų ir vokiečių kalbomis. Iš knygų lenkų kalba yra 4 serijos „Zarys Historji Wojennej Pułków Polskich 1918–1920“ leidiniai, kiti – susiję su karo disciplinomis. Knygos

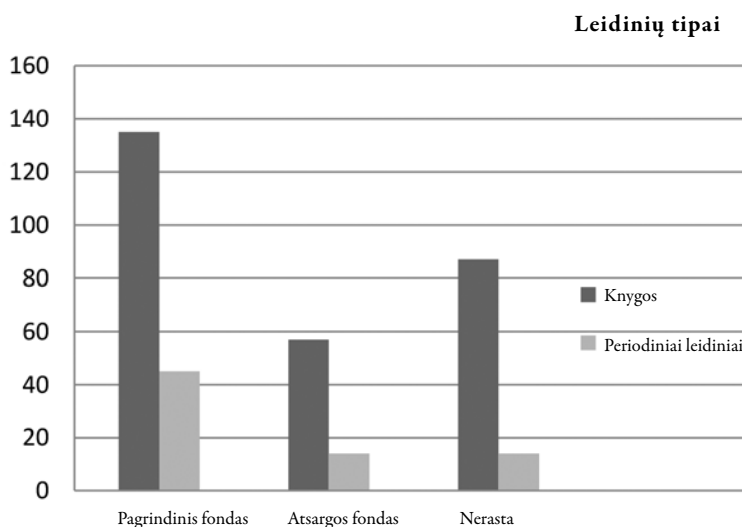
vokiečių kalba: apie Klaipėdos kraštą rašiusio Vokietijos politikos Richardo Mejerio (Richard Meyer) [28], Maskvoje publikuota antisovietiniu paskelbto dešiniųjų trockininkų bloko teismo ataskaita [33], karo geologo Ericho Vasmundo (Erich Wasmund) [50] ir kitos. Žymaus prancūzų mokslininko Gustavo Lebono (Gustave Le Bon) veikalas [21] prancūzų kalba taip pat saugomas Atsargos fonde.

Atsargos fonde rasta periodinių leidinių įvairiomis kalbomis. Galima išskirti 1932–1933 metais Kaune prancūzų kalba leistą *Informations économiques de Lithuanie* [10]. Šis Finansų ministerijos dvisavaitinis leidinys skleidė užsienyje svarbiausius statistinius Lietuvos ekonomikos rodiklius. Rusijos periodinis leidinys apie užsienyje leidžiamą karo srities literatūrą [51] turėjo palengvinti Lietuvos kariuomenės bibliotekos fondo komplektavimą. Be bibliografinių duomenų, jame buvo perspausdinami užsienio kariniuose žurnaluose publikuoti straipsniai.

Tyrimas atskleidė, kad į Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos fondą įlieta 71 proc. Lietuvos kariuomenės bibliotekos fonde buvusių dokumentų. Likusių 29 proc. dokumentų likimas nežinomas.

1 pav. Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondas Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje

2 pav. Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentai pagal leidinio tipą

Išvados. 1921 m. įsteigta Lietuvos kariuomenės biblioteka tęsė Krašto apsaugos ministerijos pradėtą kareivių ir karininkų švietimą, lietuviybės diegimą Lietuvos kariuomenėje. Bibliotekos fondas buvo skirtas Lietuvos kariuomenės mokslo ir studijų tikslams.

Lietuvos kariuomenės biblioteka ne tik vykdė pagrindines bibliotekos funkcijas, bet ir išsiskyrė iš visų tarpukario Lietuvos bibliotekų savo pažangumu, to meto Lietuvai naujų darbo barų diegimu (spausdintas sisteminis bibliotekos katalogas, statistikos rinkimas, darbuotojų mokymas). Visa tai rodo, kokią svarbią vietą ji užėmė ne tik Lietuvos kariuomenėje bet ir Lietuvos bibliotekininkystės istorijoje.

Atlikus archyvinį tyrimą nustatyta, kad į Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos fondą įlieta 71 proc. Lietuvos kariuomenės bibliotekai priklausiusių knygų ir periodinių leidinių, o informacijos apie likusius 29 proc. leidinių nėra. Visi rasti leidiniai šiuo metu saugomi Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos Pagrindiniame ir Atsargos fonduose (pasiskirstę netolygiai: 51 proc. – Pagrindiniame, 20 proc. – Atsargos fonde). Tai rodo, kad Lietuvos kariuomenės bibliotekai priklausiusių dokumentų fondas Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje nebuvo saugomas kaip vienetas.

Remiantis atlikto tyrimo rezultatais, galima teigti, kad du trečdaliai buvusios Lietuvos kariuomenės bibliotekos dokumentų fondo yra išlikę ir šiuo metu saugomi Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. ADOMONIS, Tadas. 25.000 tomų. *Karys*, 1939, nr. 12, p. 387.
2. ALIŠAUSKAS, Kazys. *Lietuvos kariuomenė* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-04-15]. Interneto prieiga: <http://www.partizanai.org/karys-1958m-9/4977-lietuvos-kariuomene>.
3. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Karo pedagogijos bruožai. *Mūsų žinynas*, 1922, t. 2, nr. 2, p. 250–267.
4. BRENSZTEJN, Michał. *Nauka w Republice Litewskiej*. Warszawa: [Kasa im. Mianowskiego], 1934, p. 225–308. Atspaudas iš: *Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój*, 1934, t. 19.
5. *Centrinės kariuomenės bibliotekos katalogas*. Kaunas: Vyriausiojo štabo spaudos ir švietimo skyriaus leidinys, 1933–1938. 3 kn.
6. *Centrinės kariuomenės bibliotekos knygų inventoriaus knygos nr. 1–3, 6–15 1922–1926, 1928–1939 metų*. LMAVB RS, F75, b. 215–220, 224–227, 229–231.
7. CHURCHILL, Winston S. *Grosse Zeitgenossen*. Amsterdam: Allert de Lange, 1938. 397 p.
8. *Creative Research Systems* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-04-01]. Interneto prieiga: <https://www.survey-system.com/sscalc.htm>.
9. DUVAL, Maurice. *Les leçons de la guerre d'Espagne*. Paris: Plon, 1938. VI, 247 p.
10. *Informations économiques de Lithuanie*. Kaunas: [Département des finances Ministère des finances], 1932–1933.
11. *ISBD: tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2013. XV, 302 p. ISBN 978-609-405-075-6.
12. Kareivių švietimas 1926 m. *Mūsų žinynas*, 1927, nr. 36, p. 358–362.
13. Kariuomenės biblioteka. *Kardas*, 1939, nr. 6, p. 179.
14. Kariuomenės biblioteka. *Trimitas*, 1939, nr. 37, p. 908.
15. Kariuomenės bibliotekos taisyklės. *Kardas*, 1936, nr. 1, p. 26–27.
16. Kariuomenės bibliotekos. *Kardas*, 1925, nr. 10, p. 14.
17. *Kariuomenės centrinės bibliotekos bylos, inventoriaus knygos nr. 4–5 1926–1928 m.* LMAVB RS, F75, b. 68–69.
18. *Kariuomenės ūkio nuostatai*. Kaunas: Kr. aps. min-jos leidinys, 1933. [T. 1], Kariuomenės dalių, štabų ir įstaigų ūkis. 374 p.
19. *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2007. 478 p. ISBN 978-9955-423-58-4.
20. Krašto apsaugos ministerio įsakymas Nr. 76, 1924 m. liepos mėn. 7 d. In: *1924 metų Krašto apsaugos ministerio įsakymų rodyklė*. [Kaunas: s. n., 1925], p. 2.
21. LE BON, Gustave. *Psychologie des foules*. Paris: Alcan, 1925. 187 p.
22. LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė, 1918–1920*. Vilnius: Leidybos centras, 1998. 619 p. ISBN 9986-03-393-4.
23. *Letectví*. Praha: Československý aviatický klub, 1921–1952.
24. LIEKIS, Algimantas. Lietuvos TSR mokslų akademijos įkūrimas ir veikla 1941 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1988, [t.] 1987, p. 64–79. ISSN 0202-3342.
25. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006. T. 6. 383 p. ISBN 978-9955-415-67-1.
26. *Lietuvos mokslų akademijos archyvas*, f. 1, apl. 1, b. 25.
27. *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka: paveldas ir raida, 1557–2007*. Sudarė Elena Stasiukaitienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 2009. 426 p. ISBN 978-9986-08-047-3.
28. MEYER, Richard. *Heimatkunde des Memelgebietes*. Memel: im Verlage von Robert Schmidt's Buchhandlung, 1922. XI, 116 p.
29. *Militāru rakstu krājums*. Rīga: Galvenais štābs, 1923–1931.
30. *Militärwissenschaftliche Rundschau*. Berlin: Mittler, 1936–1944.
31. NARBUTAS, Sigitas. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Istorija* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-03-15]. Interneto prieiga: <http://www.mab.lt/lt/apie-biblioteka/istorija>.
32. Papiginta prenumerata. *Kardas*, 1926, nr. 26, p. 413.

33. *Prozessbericht über die Strafsache des antisowjetischen „Blocks der Rechten und Trotzkisten“*. Moskau: [Volkskommissariat für Justizwesen der UdSSR], 1938. 872 p.
34. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Kariuomenės bibliotekos. In: *Knygotyra*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 158. ISBN 9986-02-352-1.
35. RAMANAUSKAS, Bonifacas. Idėjinės ir kultūrinės spartos! *Kardas*, 1939, nr. 19, p. 476–477.
36. *Revue militaire française*. Paris: Librairie Chapelot, 1921–1936.
37. RUŽANCOVAS, Aleksandras. Bibliotekos darbo smulkmenos. *Bibliografijos žinios*, 1939, nr. 3, p. 91–92.
38. RUŽANCOVAS, Aleksandras. *Kariuomenės bibliotekos*. [Kaunas: s. n., 1928]. 10 p.
39. RUŽANCOVAS, Aleksandras. „Mūsų žinynas“ ir Centrinė kariuomenės biblioteka. *Mūsų žinynas*, 1930, nr. 69, p. 548–550.
40. RUŽANCOVAS, Aleksandras. Pulku bibliotekos. *Karys*, 1922, nr. 43, p. 511.
41. *Saper i Inżynier Wojskowy*. Warszawa: [Konstanty Haller], 1922–1926.
42. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos šaulių sąjungos bibliotekos (1920–1940)*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2007. 335 p. ISBN 978-9955-541-71-4.
43. *Stat Trek* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-04-01]. Interneto prieiga: <https://stattrek.com/statistics/random-number-generator.aspx>.
44. STEPONAITIS, Vytautas. 1926 metų šaukimų naujokų išsilavinimas. *Mūsų žinynas*, 1927, nr. 36, p. 354–358.
45. SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos kariuomenė, 1918–1998*. Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 1998. 146 p. ISBN 9986-738-10-5.
46. *Tėvynės gynėjas*: mėnesinis Joniškėlio b.[ataliono] kulkosv.[aidininkų] k.[oman]dos lavinimosi laikraštėlis. Karo laukas [i. e. Daugpilio frontas]: Joniškėlio bataliono kulkosvaidininkų komanda, 1919–1924.
47. VALKEVIČIENĖ, Dalia. *Trumpa Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinės bibliotekos istorinė apžvalga*. LCVA, f. R-1010, ap. 1.
48. VILNONYTĖ, Valerija. Knygų naikinimas Lietuvoje 1944–1956 metais. In: *Lietuvos bibliotekų fondų istorija XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1994, p. 37–41. ISBN 9986-530-07-5.
49. VLADIMIROVAS, Levas. Gyvenimo ir bibliografijos keliais ir klystkeliais. *Knygotyra*, 1980, nr. 8, sąs. 1, p. 27–36. ISSN 0204-2061.
50. WASMUND, Erich. *Vehrgeologie in ihrer Bedeutung für die Landesverteidigung*. Berlin: Mittler, 1937. 103 p.
51. *Вестник иностранной военной литературы*. С.-Петербург, 1901–1903.
52. *Война и мир*: вестник военной науки и техники. Берлин: Фаланга, 1922–1925.

RŪTA SMAŽINIENĖ

The documentary heritage of the Library of the Lithuanian Armed Forces (1921–1940) in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

Summary

The Library of the Lithuanian Armed Forces existed in 1921–1940. Its activities and achievements left a significant imprint on the history of the Lithuanian Army, on the inter-war society, and on library science in Lithuania. Following the occupation of Lithuania by the Soviet Union, the library was closed, and its collections were transferred to other institutions. The aim of the present study is to reconstruct the size of the holdings of the Library of the Lithuanian Armed Forces. To this purpose, we have taken a look into the activities of the Library of the Lithuanian Armed Forces and the principles of the formation of its holdings, and examined the holdings of the Library of the Lithuanian Armed Forces, based on archival sources.

With a view to showing the place and significance of the Library of the Lithuanian Armed Forces (its activities, the principles of the formation of its holdings) in the library system and in the society of inter-war Lithuania, we have examined available sources and other literature.

Empirical data on the holdings of the Library of the Lithuanian Armed Forces were collected from inventory books of these holdings kept in the Manuscript Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. The data were collected using Sample Size Calculator, (a public service of Creative Research Systems), and a Stat Trek random number generator. A bibliographic research method was used to determine the size of the holdings.

Our research shows that 71 per cent of the documents from the Library of the Lithuanian Armed Forces have been merged into the holdings of the Wroblewski Library of Lithuanian Academy of Sciences; there is no information as to the other 29 per cent; the identified documents are now kept in the Main and the Reserve Holdings of the Wroblewski Library of LAS.

Keywords: Library of the Lithuanian Armed Forces; Alexander Ruzhantsov; reconstruction of library holdings; heritage dissemination.

Įteikta 2020 m. birželį